

Gunnar Richardson

Får man handskas hur som helst med radions bandinspelningar?

Ett debattinlägg

I den utmärkta TV-serien om Sveriges drottningar förekom ett inslag i det sista programmet (21/4 -97) – det om drottning Louise – som aktualiserar frågan om hur man utnyttjar – eller hur man *inte* bör utnyttja – det värdefulla källmaterial som Sveriges Radio förfogar över i form av bandinspelningar.

I skildringen av andra världskrigets utbrott visades en bild av statsminister Per Albin Hansson samtidigt som man hörde honom säga: ”*Vad som än må ske är Sveriges linje klar och den får icke grumlas. Det är den stränga och strikta neutralitetens linje. Vår beredskap är god*” varpå speakerrösten fortsatte: ”*försäkrar Sveriges statsminister Per Albin Hansson*”.

Denna framställning är på en punkt felaktig och på en annan tveklaktig. Det tal som Per Albin påstods ha hållit i samband med det tyska anfallet på Polen (den 1 sept.) – och ur vilket en passus återgavs – var *inte* detta tal utan ett annat, nämligen det som han höll på Skansen den 27 augusti. Detta var alltså direkt felaktigt. Tveklaktigheten består i att passusens sista mening – ”Vår beredskap är god” – hör hemma i ett helt annat avsnitt i talet och fogats till de första meningarna. Att så skett är dock omöjligt att inse för den som inte väl känner till talet.

Om man i en skriftlig återgivning av ett citat utesluter ett eller flera ord eller hela meningar markerar man ju detta med punkter (...) eller streck (– –). Den möjligheten finns ju inte på samma sätt när det gäller återgivning i tal. I det här aktuella fallet var dessutom luckan så stor – 3–4 minuter i talet eller 44 rader i en senare utgiven bokutgåva – att den metoden knappast kan tillämpas.

Även om det finns anledning att framföra kritik över det sätt på vilken bandinspelningen utnyttjats i detta program, är dock förseelsen ringa i jämförelse med vad som förekom i ett program som sändes i svensk television 1987 (med repris 1989): *Andra världskriget: Artister i fält*. Jag kritiserade det hårt i en uppsats i en vänbok till Jörgen Weibull 1990: *Liberala perspektiv. Vision och verklighet i historia och politik*. Min ilska kom till uttryck redan i uppsatsens titel: *Per Albin och den ”goda beredskapen” – ett sorglustigt exempel på tanklös mytbildning och fräck historieförfälskning*. (Uppsatsen publicerades senare också i *Historielärarnas förenings årskrift 1991/1992*).

Det aktuella avsnittet i TV-programmet ifråga hade följande lydelse:

”*Sven Jerring*: ’Stockholm Motala. Statsminister Per Albin Hansson talar’.

Per Albin Hansson: ’Medborgare. Det förfärliga, som vi i det sista hoppats att världen skulle förskonas ifrån, har inträffat. Ett stort krig har brutit ut. Vi har att konstatera detta... (Ljudet tonar bort) *Regeringen har vidtagit alla anstalter för vakthållning och skydd, som nu kan anses påkallade. Vår beredskap är god.*

En speaker-röst: ’Där stor Per Albin Hansson, Sveriges statsminister, och ljög i radio för att lugna en oroad opinion. Många inkallade funderade över uniformsmössor av en modell som Karl XII:s armé använt. Andra saknade slutstycket till sina mausergevär av 1896 års modell. Fortfarande levde Sverige under 1925 års nedrustningsbeslut. Det svenska försvaret var hopplöst omodernt”.

Detta programinslag uppfattade jag inte endast som en medveten historieförfälskning utan också som en ren *urkundsförfälskning*. Den bestod av delar ur två olika tal som fogats ihop och presenterades som *ett* tal, d.v.s. det tal som statsministern höll i radion på dagen för krigets utbrott. De två kursiverade meningarna i den ovan återgivna bandinspelning hade hämtats ur Skansen-talet och tillfogats talet den 1 september. Men inte nog med det: inte ens detta tillskott var korrekt återgivet. Mellan de två meningarna – alltså mellan ”påkallade” och ”Vår” – hade en mening som är direkt förknippad med budskapet om den goda beredskapen utelämnats. ”Dessa komma att utvidgas och stärkas i den mån så befinnes nödvändigt”. Det är nämligen fullt möjligt att talet om beredskapen syftade på *regeringens* beredskap, d.v.s. beredskapen att vidta ytterligare åtgärder för vakthållning och skydd. Den tolkningsmöjligheten reduceras högst avsevärt genom utslutningen av den aktuella meningen.

Jag blev ytterst upprörd över denna ogenerade manipulation med radions bandinspelningar och skrädde inte orden: ”Denna förfälskning är ur forskningsetisk synvinkel självfallet helt förkastligt. Det är vidare upprörande otillständigt att i ett TV-program i svensk television – och därmed i vårt lands mest genomslagskraftiga medium – i strid med både radiolagens krav på objektivitet och saklighet och de folkbildningsambitioner som förväntas av ett företag ’i allmänhetens tjänst’ sprida uppenbart falska uppgifter – det är helt enkelt ett sabotage. Det är likaledes oförsvarligt att manipulera det arkivmaterial som ägs och förvaltas av Sveriges Radio på ett sådant sätt att resultatet måste betraktas som urkundsförfälskning”.

Jag anmälde så frågan för Radionämnden, Sveriges Radio AB samt Arkivet för ljud och bild. Radionämnden tog inte upp anmälan till prövning, då den kommit in för sent (jag ansåg mig böra vänta tills vänboken kommit ut) och inom Sveriges Radio blev en jurist sur då jag talat om urkundsförfälskning. TV-producenten, vars namn jag för övrigt inte nämnde för att inte chikanera honom, blev också arg och försökte försvara sin dåliga sak med dåliga argument. Mitt förslag att programmakare som missbrukade Sveriges Radios utomordentligt värdefulla och

unika arkiv inte borde få tillgång till det väckte en annan radiomans förtrytelse och beskyllde mig för att vilja införa censur. Något beklagande från de ansvariga kom heller inte – till min stora förvåning.

Nåväl, nu har det alltså inträffat en ny incident – om än mindre allvarlig och dessutom i ett i övrigt utmärkt program. Det betänkliga är dock detta att förtroendet för det som uppges bygga på autentiska inspelningar lätt kan rubbas; våra möjligheter att upptäcka manipulationer av det här slaget är ju så begränsade, ofta rent obefintliga.

Vad kan då vi historiker, vi brukare av arkivens källmaterial, göra? Och vad gör arkivfolket åt lurendrejeriet? Det minsta vi kan göra är förstås att vara allmänt vaksamma och kritiska. Frestelsen att utnyttja journalistiskt tacksamma poäng och att exploatera älskade myter tycks dessvärre vara många journalister övermäktig. Per Albins ”goda beredskap” är bara ett bland många exempel. Kristian II:s förmenta smeknamn ”den gode” är ett annat falsarium som jag råkat stöta på. Men bakom det ligger ju ingen förfälskning av källmaterial. Det är ett rent påhitt som av någon anledning hamnat i skolans historieböcker och som med stor förjusning sprids i massmedia.

Eftersom jag förra gången körde fast i den byråkratiska apparaten tänkte jag nu i stället aktualisera problemet bland mina historikerkolleger; bland dem borde det väl finnas förståelse för detta viktiga forskningsetiska problem. Jag vände mig därför till den äldsta av våra historiaka facktidskrifter; det korta inlägger borde väl passa utmärkt inom avdelningen *Debatt*. Men icke – det platsade inte där. Det borde i stället passa bättre i dagspressen! Att en något gammal upptäckt av missbruk av radions bandinspelningar – i realiteten regelrätt fusk inom forskningen – skulle sakna aktualitet i en historisk facktidskrift – men platsa i en dagstidning – tedde sig något bisarrt. Det var så befängt att jag inte orkade bry mig.

Efter att ett år senare ha ägnat mig åt vissa arkivstudier i *National Archives* i Washington – för övrigt på uppdrag av Kommissionen om judiska tillgångar vid tiden för andra världskriget – och sett med vilken omsorg man där handskas med arkivmaterialet – liksom under vilken rigorös kontroll det får utnyttjas – har jag stimulerats till att på nytt aktualisera frågan.

Till detta kommer ännu en sak: frågan om fusk inom forskningen har ju nyligen aktualiserats genom förslag av en särskild kommission inom Högskoleverket. Inom den historiska forskning som bygger på skriftligt källmaterial är risken för fusk knappast särskilt stor, då ju upptäcktsrisken är uppenbar. Vid arbete med band- och videoupptagningar är dock möjligheten att upptäcka fusk betydligt mindre, ofta nästan obefintlig. Det finns därför goda skäl att peka på behovet av vaksamhet liksom att till förvaltarna av detta källmaterial ställa frågan:

Får man handskas hur som helst med radions bandinspelningar?